

Куниця лісова (*Martes martes*) як символ року 2024 в Україні

Сергій Харчук¹, Ігор Загороднюк²

¹ Українське теріологічне товариство НАН України (Київ)

e-mail: sergubf@gmail.com; orcid: 0000-0003-4342-0542

² Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)

e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

KHARCHUK, S., I. ZAGORODNIUK. The pine marten (*Martes martes*) as a symbol of 2024 in Ukraine. — An overview of the most interesting features of the European pine marten is presented. The review is compiled in continuation of the tradition of preparing a selection of facts about various iconic animals of the fauna of Ukraine in the cycle ‘21 facts about unique creatures’. The information is divided into four sections: taxonomic block (3 items), morphophysiological block (5 items), behavioural and ecological block (8 items), and cultural block (5 items). Popular Internet sources about martens important for dissemination of knowledge about these animals are also presented, as well as an overview of recent scientific publications about martens in Ukraine and public events related to these animals. A thematic web page based on this article has been created on the ‘Theriological School’ website of the Ukrainian Theriological Society of the NAS of Ukraine.

Вступ

2024 рік названо Роком куниці в Україні за теріологічним календарем. Традиція проводити роки звірів започаткована в Україні 2009 р. і підтримується різними ініціативами та присвятами [Загороднюк *et al.* 2021]. Серед останніх у різні роки були конкурси фотографій, випуски листівок або календарів, проведення круглих столів, пресрелізи та інтерв'ю для ЗМІ, створення тематичних вебсторінок та підготовка оглядів, подібних цьому.

У складі теріофауни України є два види з роду куниця: лісова (менш синантропна) та кам'яна (більш синантропна) [Абеленцев 1968; Загороднюк & Харчук 2017]. Поточний огляд передусім стосується першої. Куниця лісова (*Martes martes*) проживає в Європі, Західній Азії та Західному Сибіру. Населяє насамперед листяні, мішані та хвойні відкриті ліси й чагарники; однак іноді пустища чи луки [Herrero *et al.* 2016]. Переважним місцем гніздування є душла дерев. Одна особина має кілька гнізд у межах своєї домашньої ділянки [Schwanz *et al.* 2000]. В Україні куниця лісова живе в усіх природних зонах, за винятком Криму. Станом на 2011 рік в Україні було приблизно 50 тисяч особин куниці лісової з найбільшою щільністю населення в Карпатах, а найменшою — у степу [Стельмах 2011].

21 цікавинка про куницю

Цим оглядом продовжено традицію готувати про вибраних тварин української фауни добірку цікавинок з циклу «21 факт про унікальних істот». Куниця — звір, відомий з літописних часів, тому не обділений увагою і система знань про нього велика. Ця добірка включає чотири розділи, присвячені різним аспектам біології, екології та значення куниць в житті людей, — таксономічний блок (3 позиції), морфологічний блок (5 позицій), поведінковий та екологічний блок (8 позицій), культурологічний блок (5 позицій).

1. Таксономія й ареал

- Рід куниця (*Martes*) належить до підродини росомачових (*Guloninae*) у складі родини мустелових (*Mustelidae*)¹. Згідно з філогенетичними дослідженнями, найближчим родичем куниці лісової є соболь (*Martes zibellina*); у зоні їхнього спільного поширення, зокрема на Уралі, формуються гібриди, відомі як "тумаки".
- Викопні зразки куниці лісової в Україні відомі з Одещини та Криму (пліоцен), а також із Вінниччини, Київщини, Полтавщини, Хмельниччини, Буковини й Чернігівщини (голоцен); куниця кам'яна натомість має найімовірніше південне походження, з-поза меж України.
- Хоча куниця лісова має широкий ареал і велику світову популяцію, ця тварина захищена законом у країнах, де її популяції невеликі, зокрема у Великій Британії та Казахстані. Куниця лісова також внесена в регіональні «червоні» списки Луганської та Харківської областей України.

2. Морфологія й фізіологія

- Куниця лісова має видовжене тіло, вкрите коричневою шерстю з вираженою кремово-рудуватою плямою на горлі. Лапи відносно короткі, вуха відносно великі, хвіст пухнастий. Довжина голови й тулуба становить 45–58 см, хвіст завдовжки 16–28 см, а маса — 0,5–1,8 кг; самці на 10–15% важчі й більші за самиць. Найбільші тварини мешкають на заході ареалу, найменші — на сході.
- Куниця вправно лазить по деревах. У цьому їй допомагають такі пристосування, як потужні передні кінцівки, добре розвинені кігті й довгий пухнастий хвіст, що допомагає в балансуванні, зокрема й під час стрибків з одних дерев на інші.
- Цей хижак має чудові слух, нюх і добре розвинені мисливські навички, які дозволяють йому успішно знаходити здобич за звуком і запахом. Вушні щіливи широкі, з заокругленими вершинами, вібриси сконцентровані навколо носа, тонкі й чутливі.

¹ Вид описано як представника роду *Mustela* (*Mustela martes* Linnaeus, 1758), через що і родину мустелових (*Mustelidae*) довго називали назвою «куницеві», або «кунові».

- Тварини линяють восени й навесні, що є пристосуванням до змін пір року. Шерсть густа й шовковиста взимку і коротка та груба влітку. Подушечки на підшвах взимку повністю покриваються хутром.
- Нормальна температура тіла становить 37.6–39.5°C для самиць, яких утримували в неволі. Для куниць характерна ембріональна діапауза: від парування (в липні-серпні) до родів (наприкінці березня або на початку квітня) може проходити від 7 до 9 міс., проте власне вагітність триває близько місяця (в нормі 28 днів).

3. Поведінка й екологія

- Куниці, які мешкають у лісі, проводять значну частину свого життя на дереві. Вони там і спочивають, і можуть полювати, вправно стрибаючи по тонких гілках, перестрибуючи з однієї верхівки дерева на іншу в гонитві за вивіркою як бажаною здобиччю. Так само спритно вони можуть полювати й на підстилці лісу.
- Куниці є присмерковими й нічними тваринами, коли активна їхня здобич — миші й полівки, а також деревні гризуни (вивірки, соні) і птахи. Однак ці тварини можуть проявляти активність вдень перед поганою погодою (наприклад, хуртовиною) й у випадку нестачі їжі.
- Хоча куниці — хижаки, влітку й восени, коли фруктів і ягід стає багато, плоди становлять близько третини раціону тварини².
- Куниці живуть поодинокі, за винятком сезону розмноження й коли дитинчата перебувають у гнізді з матір'ю. Звірі воліють триматися індивідуальних ділянок, які маркують запахом.
- У природі куниці дуже рідко доживають до 10 років (1.4%), а максимальна тривалість життя становить 16 років у природі й 18 років — у неволі.
- Діти у куниць зазвичай народжуються у квітні. У виводку зазвичай троє дитинчат. Вони залишаються в гнізді вісім тижнів, перш ніж почнуть лазити назовні. У віці 12–16 тижнів вони стають самостійними, але іноді залишаються біля матері до наступної весни.
- Куниці вступають у конфронтацію з людиною, іноді вони можуть їсти домашню птицю (насамперед, це стосується харзи, *M. flavigula*), також вони можуть перегризати кабелі та дроти автомобілів, а дві куниці кам'яні (*M. foina*) у 2016 р. вимкнули Великий адронний колайдер, перегризши проводку.
- Куниці є споживачами другого рівня у своїй екосистемі, являючись одночасно хижакom і здобиччю. Куниця лісова регулює чисельність вивір-

² Принагідно додамо, що восени 2023 року наша львівська колега Марія Марців з Львівського національного університету захистила дисертацію (керівник І. Дикий) про живлення хижих ссавців, зокрема й куниць (<https://lnu.edu.ua/thesis/martsiv-mariia-volodymyrivna/>).

ки звичайної (*Sciurus vulgaris*)³. Своєю чергою на куницю лісову полюють рись, росомеха, лисиця, беркут, орлан-білохвіст, яструб великий, пугач, а найбільше люди.

4. Культурологія

- Куниця лісова є одним із національних символів Хорватії й зображена на хорватських монетах євро. До введення євро національна валюта Хорватії називалася хорватська куна. Названа вона так за назвою тварини, оскільки в середньовічній Хорватії хутро куниці було засобом сплати податків під назвою «куновина». На гербі історичної області Хорватії Славонії центральне місце займає куниця. На державному гербі Хорватії теж є куниця, оскільки він містить зменшене зображення герба Славонії.
- Українська назва *куниця* походить від давньоруського *куна*, а те — від праслов'янського *куна* й зменшувального *куниця*, які споріднені з литовськими, латвійськими та пруськими назвами і зводиться до індоєвропейського **keun-/kou-* — «куниця». Аналогічно до Хорватії, на Русі ходила монета під назвою «куна», хутрами куниць платили податки, а збирача податків називали «куничник». Хутро куниці здавна використовували для виготовлення теплої одягу. Мисливство на куниць було поширеним заняттям, а хутро цінувалося на ринках. І дотепер одним з найцінніших є хутро соболя (*M. zibellina*), якого не тільки здобувають у природі, а й розводять на хутових фермах.
- У багатьох культурах, включаючи українську, куниця асоціюється з різними символами: спритність, хитрість, підступність або й багатство через цінне хутро⁴. У казках та легендах куниця може виступати як персонаж, що володіє певними якостями, такими як розум та обережність, або виступати антагоністом головного героя — вивірки чи якоїсь пташки.
- Метафоричну мову використовували при заручинах (куниця, мисливець, сліди тощо), що мало забезпечити добрий хід і вирішення справи сватання. До дівчини, що на виданні, приходять поважні чоловіки, які вдають із себе мисливців. Вони розпитують про куницю (іноді використовували образи лисиці чи олениці), слід якої загубився поблизу цієї хати, та очікують на запрошення до столу, що сприймається як надання згоди на родичання. Якщо ж чоловіків не запрошують, кажуть, що ніяка куниця не забігала у двір, гості вдають, що вони лише прийшли довідатися про куницю.

³ Для прикладу, живлення інших куниць таке: куниця американська (*M. americana*) регулює чисельність вивіркових роду *Tamiasciurus*, а куна японська (*M. melampus*) відіграє важливу роль у розповсюдженні насіння та полює на зайця японського (*Lepus brachyurus*).

⁴ До прикладу приказка: «в очі лисиця, а позаочі — куниця». У давній колядці співається: «Стоїть яворець тонкий, високий, — гей, дай Боже! Тонкий, високий, в корінь глибокий. А в коріньку — чорні кунюньки...»

• В Україні зафіксовано кілька прізвищ, пов'язаних з куницею. Згідно з вебсайтом ridni.org носіями прізвища Куниця є 995 людей (найбільше в Києві — 61 людина); прізвище Куна мають лише 39 людей. Прізвище Куницький налічує 1189 носіїв (найбільше в Києві — 113 осіб). Прізвище Кунський налічує 17 носіїв.

Інформація на популярних вебресурсах

Багато джерел присвячено куніцям у культурологічному аспекті. По-перше, цитуються місця з літописів руських, де згадуються шкурки куніць як частини податі. По-друге, часто згадується обряд сватання, який пов'язаний з куницею (чи дівцею-кунцею). Процитована вище приказка про куніцю увійшла до кількох шкільних підручників з української літератури.

Куниця-антагоніст присутня в оповіданнях Миколи Вінграновського й Оксани Іваненко — теж зі шкільних підручників. Куниця присутня й на гербі села з промовистою назвою Кунів, що в Хмельницькій області. Куниця чи куна — відомий звір, тому її згадують в усіх загальних словниках. Час від часу про спостереження повідомляють українські ЗМІ (Суспільне, Вечірній Київ, РБК-Україна).

Описи куніць подано на різноманітних інтернет-ресурсах. Це і відеоролики на платформах ютуб і фейсбук, це інформація на пізнавальних вебсайтах (animalia.bio/uk, spadok.org.ua, karpaty-ua.org.ua, ukrlit.org), а також інформація на вебсайтах лісових або природоохоронних господарств (Шепетівське лісове господарство, НПП Синевир).

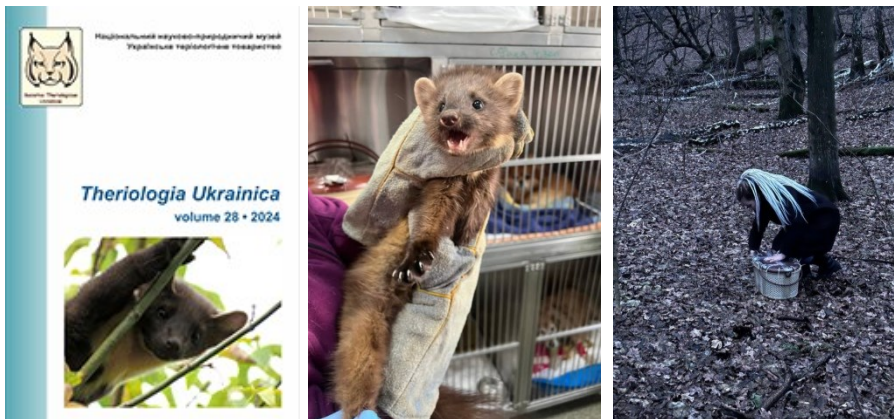

Рис. 1. Ілюстрації «кунових» подій кінця 2024 року: (а) палітурка журналу *Theriologia Ukrainica* за 2024 рік з фото куніці лісової, зробленим Олексієм Сапугою, (б) куна, врятована волонтерами з команди «Феррет Гелексі» (фото 28.11.2024, В. Мойсєєвої, >>>), (с) випуск куни після реабілітації в Голосіївському нацпарку (фото 03.01.2025, Т. Турейської).

Література

- Абеленцев, В. І. 1968. *Куниці*. Наукова думка, Київ, 1–278. (Фауна України; Том 1, Вип. 3). [URL](#)
- Дикий, І. В., М. В. Марців, В. І. Шельвінський, А. Т. Затушевський. 2017. Особливості живлення деяких видів родини Mustelidae на території Львівської області. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Біологія*, **29** (2): 135–141. [CrossRef](#)
- Дребет, М., А. Лішук. 2025. Куниця — вид-символ 2024 року в національному природному парку «Подільські Товтри». *Novitates Theriologicae*, **17**: 188–192. [CrossRef](#)
- Загороднюк, І., С. Харчук. 2017. Українська зооніміка та взаємний вплив наукових і вернакулярних назв ссавців. *Вісник Національного науково-природничого музею*, **15**: 37–66. [CrossRef](#)
- Загороднюк, І., К. Очеретна, С. Харчук, М. Коробченко. 2021. Види-символи, дні та роки тварин у природознавчих заходах та діяльності музеїв. *Geo&Bio*, **20**: 135–159. [CrossRef](#)
- Зізда, Ю. 2012. Динаміка чисельності популяцій вивірки звичайної і куниці лісової в умовах західних регіонів України. *В кн.: Загороднюк, І. (ред.). Динаміка біорізноманіття 2012*. ЛНУ імені Тараса Шевченка, Луганськ, 125–128. ISBN 978-966-617-297-9. [URL](#)
- Пилипчук, О. Я. 2022. *Ці загадкові куниці*. Талком, Київ, 1–159. ISBN 978-617-8016-47-0
- Стельмах, С. М. 2011. Куниця лісова в Україні: стан та перспективи використання ресурсів. *Науковий вісник НЛТУ України*, **21**(8): 52–57.
- Стельмах, С. М. 2019. Техніка кількісного обліку куниці лісової (*Martes martes*) маршрутним методом на великих площах лісових угідь. *Theriologia Ukrainica*, **17**: 104–111. [CrossRef](#)
- Тороп, С. О. 2020. Куниця кам'яна (*Martes foina*) в районі Нікополя. *Novitates Theriologicae*, **11**: 188–190. [CrossRef](#)
- Herrero, J., A. Kranz, D. Skumatov, [et al.]. 2016. Pine Marten. *Martes martes*. *The IUCN Red List of Threatened Species*. e.T12848A45199169. [CrossRef](#)
- Martsiv, M., I. Dykuy. 2021. Comparative analysis of the diet of members of the families Mustelidae and Canidae. *Theriologia Ukrainica*, **21**: 133–140. [CrossRef](#)
- Nowak, R. M. 2005. *Walker's Carnivores of the World*. JHU Press, 1–313.
- Schwanz, L. 2000. *Martes martes*. *Animal Diversity Web*. On-line: [URL](#)

Резюме

Харчук, С., І. Загороднюк. Куниця лісова (*Martes martes*) як символ Року 2024 України. — Подано огляд найцікавіших особливостей куниці лісової. Огляд укладено в продовження традиції підготовки добірки фактів про різноманітних знакових тварин фауни України в циклі «21 факт про унікальних створінь». Інформація поділена на 4 розділи: таксономічний блок (3 позиції), морфологічний блок (5 позицій), поведінково-екологічний блок (8 позицій), культурний блок (5 позицій). Також представлено популярні джерела про куниць в Інтернеті, важливі для поширення знань про цих тварин, огляд наукових публікацій про куниць останнього часу в Україні та події суспільного життя, пов'язані з цими тваринами. На вебсайті Українського теріологічного товариства НАН України "Теріологічна школа" створено тематичну вебсторінку за матеріалами цієї статті.